

Роминский Е. В. «Закон», «устав» и «правда»: относительно некоторых аспектов правового мировоззрения населения Киевской Руси

В статье внимание сосредоточено на проблеме характеристики представлений про право как элемент правового мировоззрения населения Древней Руси X — начала XIV ст. С опорой на официальные, летописные и нарративные источники проведен анализ ряда терминов, которые употреблялись для наименования правовых документов. На основе этого анализа сделаны выводы об особенностях употребления таких терминов, как «закон», «устав» и «правда». Предложен авторский взгляд на особенности древнерусских представлений о явлениях, которые в современной юридической науке называются «правом» и «законодательством».

Ключевые слова: право, законодательство, церковь, источник (форма) права, сословное право, история государства и права, Киевская Русь.

Rominskiy Y. «Zakon», «statut» and «pravda»: on some aspects of the legal worldview of the people in the Kievan Rus

The report focuses on the problem of characteristic of perceptions of law as an element of the legal worldview of the Old Rus population in the X — early XIV centuries. With due consideration of official, chronicle and narrative sources an analysis of a series of terms used for identification of legal documents was made. Based on this analysis conclusions about the special features of usage of such terms as «zakon», «pravda», «statut» were drawn. The authors view on the special features of the Old Rus perceptions about the phenomena, called «law» and «legislation» in the contemporary legal science, was proposed.

Key words: law, legislation, church, source (form) of law, estate law, history of state and law, Kievan Rus.

УДК 340.134

Тетяна Володимирівна Росік,
здобувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ: СВІТОГЛЯДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Функціональне призначення будь-якого правового явища становить одне з важливих питань наукового дослідження, що надає змогу розкрити напрями впливу відповідного явища на життєдіяльність суспільства. У сучасних умовах трансформації більшості сфер суспільних відносин, що пов'язано з інтенсифікацією їх розвитку, роль судової практики та її функціональне призначення змінюються та потребують відповідного наукового переосмислення. У юридичній літературі проблематика функціонального призначення судової практики не є новою. Зазначені питання досліджувалися у працях С. Алексєєва, С. Бошно, Д. Керімова, М. Марченка, Р. Халфіної, А. Черданцева, Ю. Шемшученка та ін. Однак, враховуючи те, що проблематика функціонального призначення судової практики має змінний характер, що обумовлюється трансформацією правової системи України, залежністю від конкретних умов розвитку суспільства та особливостей практики здійснення судової практики, на сьогодні в юридичній науці значно актуалізується необхідність переосмислення вказаної проблематики.

Тому метою цієї статті буде узагальнення поглядів вчених на проблематику розуміння функціонального призначення судової практики, аналіз сучасних підходів до розуміння функцій судової практики, обґрунтування ключових положень щодо функціонального призначення судової практики у сучасних умовах розбудови правової системи України.

У юридичній науці однозначних підходів до розуміння функціонального призначення судової практики вироблено не було. Як правило, правова доктрина розкриває функціональне призначення судової практики через розуміння діяльності органів судової влади, значення судової практики в життєдіяльності суспільства, її функцій тощо. Проте, зазначаючи, що судова практика є самостійним правовим явищем, ми маємо узагальнити та надати відповідь на питання функціонального призначення судової практики в цілому та її значення у сучасних умовах розвитку законодавства зокрема. Тому, насамперед, спробуємо узагальнити наявні в юридичній літературі підходи до її розуміння.

О. Палагіна в основу розуміння функцій судової практики вкладає ідею про те, що вони являють собою основні напрями із вдосконалення правової матерії, юридичної діяльності і соціальної діяльності в цілому. Ці напрями є такими, що засновані на узагальненому юридичному досвіді. У результаті вчена виокремлює такі види функцій юридичної практики, як формування нормативної бази; конкретизація правових розпоряджень; забезпечення їх реалізації; контроль за здійсненням прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, створення передумов для задоволення суспільних і особистих інтересів [1, с. 3–4]. Такий підхід вченої є досить спірним. Ми погоджуємося з тим, що функції будь-якого явища чи процесу є системою напрямів впливу. Також цілком очевидним є те, що функції судової практики є такими, що засновані на юридичному досвіді, оскільки фактично судова практика є правовим явищем. Однак у визначенні відсутні конкретні особливості функцій судової практики, які варто було б вкласти в основу самого визначення вказаного поняття, а також, можливо, доцільно було б виокремити й ознаки вказаного явища, що підтвердило б його самостійність у системі понятійно-категоріального апарату. Досить спірним є також розуміння функцій судової практики через характеристики напрямів саме вдосконалення правової матерії, юридичної діяльності і соціальної діяльності в цілому. Судова практика як така націлена не лише на вдосконалення, а й на безпосереднє здійснення правосуддя, забезпечення прав, свобод та інтересів суб'єктів права тощо. Це підтверджує і той перелік функцій судової практики, який виокремлений вченою. Що стосується напрямів вдосконалення, то ми вважаємо, що судова практика дійсно впливає на вдосконалення законодавчої бази, правотворчості, судової діяльності, однак це не пов'язано з безпосереднім функціонуванням судової практики.

С. Зміївська під функціями судової практики розуміє основні напрями її впливу на право, інші елементи правової системи, а також на правову систему в цілому, інші соціальні системи й інститути [2, с. 36]. Варто окремо зазначити, що таке розуміння функцій судової практики безпосередньо пов'язує їх з такою властивістю судової практики, як здатність впливати на право. Можна навіть сказати: впливати на формування права, його зміну та скасування правових норм. Також цілком підтримуємо і думку вченої, що функції судової практики обумовлюють і вплив судової практики на правову систему в цілому, інші соціальні системи й інститути. Таке твердження є цілком виправданим, оскільки походить від характеристики впливу судової практики на право, яке в подальшому і буде впливати на правову систему та інші соціальні системи й інститути. Продовжуючи зазначену думку, вчена зазначає, що з погляду впливу на формування і розвиток права функції судової практики розподіляються на основні (правозастосовна, правотлумачна, правотворча) і неосновні, або похідні (орієнтуюча, сигнальна, інформаційна, функція професіоналізації). Основні функції відображають безпосередній вплив судової практики на формування і розвиток права як провідного нормативного регулятора суспільних відносин. Неосновні функції впливають на формування права опосередковано, через вплив на інші елементи правової системи або на інші суспільні

явища [2, с. 67–68]. Таким чином, вчена навіть класифікацію і характеристику функцій судової практики проводить із позицій її впливу на право і правове регулювання.

На переконання П. Гука, функції судової практики являють собою спрямовані виборні напрями впливу на конкретні сторони суспільних відносин правової системи, в яких проявляється їх властивість і соціальне призначення. Під функцією судової практики розуміються основні, однорідні напрями впливу судово-нормативної матерії, що спрямовані на суспільні відносини та структурні елементи правової системи держави з метою їх упорядкування і врегулювання. При чому змістовна частина функції судової практики визначається як закріплена в судовому акті судово-нормативна матерія, яка являє собою вироблені і сформовані судовою практикою правоположення, тлумачення норми права, що здійснюють відповідний функціональний вплив на суспільні відносини [3, с. 4]. У подальшому вчений уточнює розуміння функцій судової практики. Розглядаючи під ними так звані вектори спрямованої дії, які об'єднують, синтезують численні шляхи, форми і способи правового впливу, цілеспрямовано фокусують на об'єкти найбільш істотні положення юридичного характеру. Саме певна цілеспрямованість функції судової практики характеризує її як судово-правову матерію, здатну впливати на суспільні відносини правової системи, в якій виявляються її властивість і соціальне призначення [3, с. 11]. Такий підхід до розуміння функцій судової практики відображає так зване матеріальне та діяльнісне розуміння зазначеного поняття, оскільки визначає її як судово-правову матерію, що впливає на суспільні відносини. Ми погоджуємось з тим, що функції судової практики за своєю сутністю передбачають характеристики відповідного явища в контексті його здатності до певного впливу, і оскільки явище має соціально-правовий характер, то і вплив здійснюється на суспільні відносини за допомогою правових способів і засобів. Також слід вказати на те, що під «судово-правовою матерією» вчений визначає певний досвід, результат діяльності, що закріплений в обов'язковому порядку в судовому акті, який визначає сутність судової практики і робить вплив на соціальні відносини та правову систему. Така матерія, закріплена в судових актах, надає безпосередній функціональний вплив на об'єкти і суб'єкти відносин. Тобто за змістом судово-правова матерія — це ніщо інше, як правоположення, правові позиції, принципи, тлумачення норми права, які закріплюються у судовому акті і здійснюють відповідний функціональний вплив на суспільні відносини [3, с. 11–12].

О. Войтович саме розуміння судової практики пов'язує з тим, що вона є самостійним правовим явищем, яке виступає у певних формах та виконує чіткі функції, до яких вчена відносить: сигнально-інформаційну, орієнтуючу, коригуючу, правоконкретизуючу [4, с. 45–48]. Окрім того, в навчальній літературі вчені також надають доктринальне визначення поняття функцій юридичної практики, під яким визначають відособлені напрями однорідної дії судової практики на об'єктивну і суб'єктивну реальність, в яких виявляються і конкретизуються її природа, творчо-перетворююча роль і соціально-правове значення у житті суспільства [5, с. 465]. У цьому випадку це приклад концептуального визначення зазначеного поняття, яке характеризується загальністю розуміння функцій явищ суспільно-правової дійсності.

Н. Железнова доходить висновку, що судова практика є самостійним явищем, відповідно, вона наділена системою функцій. Хоч вчена і не говорить про розуміння самого поняття функції судової практики, однак називає ті функції, які судова практика реалізує. До них відносяться:

- функція розгляду і вирішення судових справ, що виникають зі спорів про право чи з правопорушень. Це виражається у формуванні державно-владних суджень про застосування права до конкретних ситуацій;
- функція тлумачення права, серед конкретних напрямів реалізації якої слід зазначити конституційно-правове тлумачення;

- функція захисту прав, свобод, охоронюваних законом інтересів громадян, юридичних осіб, держави та інших суб'єктів;
- функція формування та охорони правопорядку;
- функція формування соціально-правового досвіду застосування законодавства, спрямованого на підвищення ефективності правозастосовного процесу;
- функція вдосконалення законодавства;
- функція взаємодії з наукою;
- функція впливу на суспільну свідомість;
- функція формування позитивного права, яка реалізується у деяких державах.

Такий підхід вченої комплексно розкриває розуміння функцій судової практики та їх різновиди, проте доцільно було б конкретизувати та розкрити їх зміст [6, с. 5]. У свою чергу, В. Дудченко самостійного визначення поняттю функцій судової практики не надає, однак виокремлює їх різновиди, до яких відносить функції правозастосування, інтерпретаційну та правотворчу [7, с. 155–157], тобто за основу такого виокремлення різновидів функцій вчена бере напрями діяльності судів щодо здійснення своєї діяльності. Так само, не надаючи визначення поняттю «функції судової практики», вчені виокремлюють такі функції, як удосконалення законодавства [8, с. 51–52; 9, с. 56]; виконання ролі фактору вдосконалення законодавства [10, с. 145]; коригування та виправлення недоліків законодавства [11, с. 345–347]; інформаційна; орієнтуюча; керівна; інтерпретаційна; правотворююча; регулятивна [12, с. 41] тощо.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження функціонального призначення судової практики, можемо встановити, що розуміння функцій судової практики безпосередньо обумовлюється розумінням судової практики. Узагальнюючи стан наукового розуміння функцій судової практики, можемо зазначити, що функції судової практики розглядаються як: 1) система напрямів діяльності судових органів щодо реалізації власних функцій; 2) сукупність функцій, що забезпечують реалізацію завдань судової практики; 3) система засобів здійснення правосуддя в державі; 4) основа розуміння ролі і цінності судової практики в системі засобів правового впливу; 5) засіб реалізації та забезпечення потреб суспільства у правосудді; 6) реалізація правової матерії в життєдіяльність суспільства; 7) умова ефективності здійснення судової діяльності; 8) засіб реалізації принципу розподілу державної влади з метою збалансування всіх гілок державної влади; 9) форма узагальнення змісту та результату професійної діяльності суддів; 10) засіб реалізації функціонального призначення держави у сфері судочинства.

У результаті можемо зробити висновок, що розуміння функцій судової практики залежить від характеру розуміння судової практики в цілому. Узагальнюючи ці підходи, ми встановили:

1) при широкому розумінні судової практики як особливого соціально-правового явища, що відображає зміст і результат діяльності судових органів щодо здійснення правосуддя, функції судової практики, відповідно, являють собою напрями діяльності судових органів;

2) при вузькому розумінні судової практики як особливої сфери діяльності судових органів щодо розгляду судових справ, функції судової практики є такими, що походять від функцій судових органів та забезпечують реалізацію основних завдань зі здійснення судочинства;

3) при визнанні судової практики у ролі джерела права, функції судової практики характеризуються як такі, що походять від функцій джерел права, відповідно, відображають правотворюючий, правозастосовний та правоінтерпретаційний характер судової практики;

4) у випадку наукового відмежування судової практики від джерел права, функції судової практики характеризуються з позиції характеру діяльності судових органів щодо здійснення судочинства, де функції судової практики не пов'язані з правотворюючими та правозакріплюючими напрямками реалізації.

Такий стан наукового розуміння функцій судової практики, на нашу думку, є наслідком певної наукової дискусії щодо розмежування інших явищ і процесів юриспруденції, зокре-

ма, джерел та форм права, судової діяльності та судової практики, функціонування судових органів тощо. Однак існуюча дискусійність розуміння функціонального значення судової практики негативно впливає на стан і перспективи наукового дослідження вказаного явища та суміжних явищ і процесів, призводить до невизначеностей у понятійно-категоріальному апараті юридичної науки. Окрім того, слід погодитися із думками вчених про те, що існуюча доктринальна невизначеність у теоретико-правових питаннях функцій судової практики призводить до недоліків практики здійснення судочинства, узагальнення результатів судової практики, і в подальшому не завжди вчасно, послідовно та об'єктивно впливає на формування і вдосконалення норм права. На нашу думку, нині в юридичній науці гостро стоїть питання вироблення єдиного універсального теоретико-правового розуміння функцій судової практики, яке б забезпечило створення єдиного методологічного підходу до розуміння функціонального призначення судової практики на галузевому рівні юридичної науки.

Список використаних джерел

1. *Палагіна Е. Н.* Функции судебной практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Е. Н. Палагина. — Саратов, 2003. — 16 с.
2. *Зміївська С. С.* Судова практика як джерело формування та розвитку права (загальнотеоретичний аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С. С. Зміївська. — Х., 2012. — 198 с.
3. *Гук П. А.* Судебная практика как форма судебного нормотворчества в правовой системе России: общетеоретический анализ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / П. А. Гук. — М., 2012. — 17 с.
4. *Войтович Е. П.* Судебная практика в механизме гражданско-правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Е. П. Войтович. — Новосибирск, 2006. — 167 с.
5. *Теория государства и права : курс лекций* / М. И. Байтин, Ф. А. Григорьев, А. И. Демидов ; под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. — М. : Юристъ, 1997. — 675 с.
6. *Железнова Н. Д.* Правопонимание и судебная практика: теоретические проблемы взаимодействия : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н. Д. Железнова. — Н. Новгород, 2001. — 176 с.
7. *Дудченко В. В.* Цивільне право України (традиції і новації) : монографія / В. В. Дудченко ; за заг. ред. Є. О. Харитонов, Т. С. Ківалової, О. І. Харитонової. — О. : Фенікс, 2010. — 342 с.
8. *Советское гражданское право : в 2 ч. : учебник* / М. И. Бару, З. А. Подопригора ; под ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. — 2-е изд. перераб и доп. — К. : Вища школа, 1983. — Ч. 1. — 342 с.
9. *Цивільне право України : у 2 кн. : підручник* / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — Кн. 1. — 864 с.
10. *Советское гражданское право : в 2 т. / под ред. О. А. Красавчикова.* — М. : Высшая школа, 1968. — Т. 1. — 523 с.
11. *Дрішлюк А.* Функції судової практики на сучасному етапі розвитку цивільного права України / А. Дрішлюк // *Юридична Україна.* — 2012. — № 5. — С. 39–43.

Росік Т. В. Функціональне призначення судової практики: світоглядно-правовий вимір

У статті проведено узагальнення поглядів вчених на проблематику розуміння функціонального призначення судової практики. Підсумовано науковий потенціал для подальшого переосмислення наукового розуміння функціонального призначення судової практики. Критично проаналізовано сучасні підходи до розуміння функцій судової практики. Вказано на необхідність наукового переосмислення поняття, сутності та різновидів функцій судової практики. Узагальнено ключові положення щодо функціонального призначення судової практики в сучасних умовах розбудови правової системи України.

Ключові слова: юридична практика, судова практика, функції судової практики, правотворчість, фактори правотворчості.

Росік Т. В. Функціональное предназначение судебной практики: мировоззренческо-правовое измерение

В статье проведено обобщение взглядов ученых на проблематику понимания функционального предназначения судебной практики. Изучен научный потенциал для дальнейшего переосмысления научного понимания функционального предназначения судебной практики. Критически проанализированы современные подходы к пониманию функций судебной практики. Указано на необходимость научного переосмысления понятия, сущности и разновидностей функций судебной практики.

Проведен анализ ключевых положений относительно функционального предназначения судебной практики в современных условиях развития правовой системы Украины.

Ключевые слова: юридическая практика, судебная практика, функции судебной практики, правотворчество, факторы правотворчества.

Rosik T. Functional purpose of of judicial practice: worldview-legal dimension

In the article the author generalizes the views of scientists on problems of understanding the functional mission of judicial practice. Studied the scientific potential for further rethinking of scientific understanding of the functional mission of judicial practice. Critically analyzed contemporary approaches to understanding the functions of judicial practice. Pointed to the need to rethink the scientific concepts and functions species of judicial practice. An analysis of key provisions for the functional mission of judicial practice in the present conditions of the legal system of Ukraine.

Key words: the practice of law, judicial practice, the function of judicial practice, law-making, variety of factors lawmaking.

УДК 341.018

*Ольга Вікторівна Стрельцова,
науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

ПРАВОВА ЛЕГІТИМАЦІЯ ЯК ОСНОВА ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Природна саморегуляція суспільства, з одного боку, та необхідність організованості і впорядкування суспільних процесів, з другого боку, обумовлюють особливу роль держави і державної влади. В умовах соціально-орієнтованої ринкової економіки та політичної демократії головне завдання держави — сприяти саморегулюванню суспільства, стимулювати позитивні та попереджувати негативні тенденції його розвитку, коригувати суспільні процеси, тобто вводити їх у певні межі (у тому числі через ухвалення законодавчих актів) з метою запобігання кризовим станам та анархії. Необхідною умовою реалізації цих завдань є влада, оскільки державне функціонування навряд чи буде достатньо ефективним, якщо не дотримуватися певних правил. Державна влада має певну автономію в суспільстві, в силу того, що вона є представником усього суспільства.

Разом з тим, виконуючи роль своєрідного арбітра, покликаного діяти в інтересах усього суспільства, державна влада сама потребує соціального визнання її права на керівну роль. Таке визнання позначається у науковій літературі терміном «легітимація».

З абстрактних, загальнотеоретичних позицій легітимація державної влади є делегуванням, передачею влади суспільством його особливій організації — державі та її структурам. Передається, що така передача здійснюється на умовах відповідності державної влади уявленням людей про її діяльність, їх очікуванням та налаштуванням. Сутність легітимації — відображення ідей «суспільного договору» про створення держави для загального блага, які висловлювалися представниками французького Просвітництва напередодні революційних подій 1789 р. Згідно з ними влада є справедливою, якщо вона не порушує «договірних принципів» між громадянським суспільством і державою. Якщо ж державний апарат починає викорис-